

СВОБОДА ЯК ПРОБЛЕМА

**[Лосик О. Феномен свободи і французький постмодернізм. – Львів, 2016. – 302 с.
(Серія: Українознавча наукова бібліотека НТШ, ч. 46)]**

Категорія свободи, поза сумнівом, належить до базових у філософській думці. Особливо ж у новітній період історії, коли вона засвідчила не тільки множинність та надзвичайну конкурентність інтерпретацій, а й ризиковану (часом просто-таки небезпечну) дотичність до етичного нігілізму, що спонукала до розвитку й популярності тотальних ідеологій, які стали бичем драматичного двадцятого сторіччя. Тому-то вже сама постановка проблеми, в основі якої лежить оцінка феномену свободи, та ще й на матеріалі сучасних філософських доктрин, заслуговує прискіпливої уваги. Така настанова заповідає перспективу розв'язання складних завдань, адже в постмодерній думці рефлексія свободи супроводжувалась незмінною дискусійною напругою.

Та й сьогодні не можна сказати, що така напруга лишилась у минулому, а тим паче що вчені дійшли хоча б відносного консенсусу в розумінні свободи. Множинність постмодерних концепцій стала доконаним фактом сучасного інтелектуального дискурсу, однак не призвела до творення певного метатеоретичного компендіуму, у якому були б упорядковані (про це, до речі, мріяло багато дослідників) погляди на сучасну цивілізацію та перспективи її розвитку в майбутньому. Постмодернізм не викристалізував стрункої філософської доктрини й, мабуть, так і відійде в історію, залишаючи у спадку різноманітні теорії та практики, нерідко зіставні й суперечливі між собою. Те саме стосується поняття свободи в концепціях постмодерністів. Досі воно

збурює найкращі уми європейських гуманітарних наук (не тільки філософії, що цілком знаково). А інтерпретаційний потенціал свободи як філософської категорії ще належить по-справжньому відкрити й розгорнути, до того ж це перспектива майбутніх наукових студій.

Дослідниця, котра робить цю проблему властивою призмою своєї наукової розвідки, очевидно, свідомо того, наскільки важливу працю вона виконує. Значення монографії Орести Лосик, що має виразно інтердисциплінарний характер, аж ніяк не обмежується рамцями філософської науки. Рефлексія свободи не задовільняється суто науковим дискурсом, вона обіймає також сфери мистецтва й культури, релігійної свідомості, щоденної практики тощо. Це категорія не лише

філософського мислення, а й морально-етичного вибору. Тому-то дослідникові мимоволі доводиться поєднувати ці два невластиві, наділені силою взаємного відштовхування аспекти – академічно-пізнавальний та аксіологічний.

Окремо слід наголосити на актуальності рефлексії свободи в нашому посттоталітарному суспільстві. Українська дійсність аж ніяк не відповідає стандартам західної цивілізації, що породила постмодернізм як філософську парадигму, світогляд і культурну практику. У цій дійсності дуже відчутним чинником є інерція минулого, що сковує інтелектуальний пошук сучасників ланцюгами і часто залишаються для них невидимими. Ідеться про стандарти мислення, вироблені в минулому. В умовах тоталітаризму та колоніалізму думка про свободу сама по собі видавалася парадоксом теоретичного розуму, тобто мала суто утопічний характер, не кажучи вже про цензурні обмеження, які згори на неї накладали влада та панівна ідеологія. Зараз українське суспільство перебуває в стані непростого, незрідка драматичного долання наслідків тоталітарної свідомості, однак її рецидиви легко знайти в чинній практиці суспільних відносин чи в поведінці політичних еліт. Свобода – це та основоположна категорія, яка поки що повноцінно не розгорнута на українському інтелектуальному ґрунті саме через те, що властивого ґрунту для її рефлексії виразно бракує, це пов'язано з невиробленістю поняття в минулому та незапитаністю в сучасності. По-перше, надто мало вона осмислена в наукових працях вітчизняної гуманітаристики. По-друге, надто скупко репрезентована в різноманітних формах суспільно-культурної практики. У цих обставинах слід віддати належне сміливості молодій дослідниці, яка запропонувала власний погляд на сучасний західний лібертизм у рецензованій монографії.

Праця О. Лосик закроена досить-таки широко. У ній поєднано три предмети, які своєрідно перетинаються в оптиці дослідження. Це постмодернізм (також – постмодерн, постмодерність як варіанти означення доби та мисленнєвої парадигми), дискурс свободи та

французька філософська думка нашого часу. Якщо перший розділ присвячено різноманітним інтерпретаціям постмодернізму та з'ясуванню їх властивостей і суперечностей, то наступні три постулюють категорію свободи в розмаїтих контекстах, передбачених формулюванням теми. Авторка врівноважує присутність трьох важливих опцій у тексті праці – через з'ясування основ постмодернізму до феноменології свободи, а відтак до інтерпретацій цього поняття у французькій філософській думці II половини XX століття. До обговорення залучено велике коло наукових студій, головним чином європейських авторів (за браком українських перекладів авторка нерідко вдається до польських), значно меншою мірою – американських. Прикметною ознакою монографії О. Лосик є активне використання українських джерел – як наукових праць вітчизняних філософів та культурологів (вони справді заслуговують на популяризацію, хоча відомі у вузькому колі фахівців), так і матеріалів публічних дискусій, що велися в пресі, на інтернет-порталах тощо.

У другому розділі авторка аналізує постмодерністське розуміння свободи, хоча й сягає його передумов, апелюючи до ідей Просвітництва, декадансу чи авангарду XX століття. Вона цілком логічно показує вмотивованість провідних ідей постмодернізму (нонієрархічність, заперечення канону, релятивізм, фрагментаризм) через зв'язок із культурно-мистецькою практикою раннього модернізму та авангарду, що відзначились бунтом супроти раціоналізму XIX ст. та його наслідків у інтелектуальній творчості. Незрозуміло, щоправда, чому повз увагу дослідниці пройшов досвід французького екзистенціалізму, який у зв'язку з проблемою свободи видається надзвичайно важливим, просто-таки непроминальним – не тільки в сенсі акцептування, а й у критичному сенсі, як виклик та підстава для інтелектуальної дебати. Екзистенціалісти не просто продовжили рефлексію свободи, а й ставили цю категорію в незвичні контексти, відкриваючи її приховані й невігідні сторони. Ж. П. Сартр у своїй

ґрунтовній праці “Буття і ніщо” визначає “апорії свободи, якій постійно загрожують двоєдушність, але й дух серйозності, і соціальні ролі, <...> і присутність чужого”¹. У цьому сенсі філософська думка екзистенціалізму безпосередньо передує рефлексії деконструктивізму та постмодернізму.

Третій розділ книжки О. Лосик охоплює свободу як дискурсивну практику сучасних філософських доктрин: є в ньому виразно виокремлені акценти (п. 3.3. і 3.4), однак звертає увагу вибірковість окремих характеристик, що спонукає до бажання подискутувати з дослідницею. Авторка спирається на праці М. Фуко та Ж.-Ф. Ліотара, проте на їх прикладі також розкриває аспект відносності дискурсивних практик, це виявляється в мові як елементі гри та маніпуляції свідомістю. Гадаю, саме тут доречно було б залучити два контексти, і щодо них оригінальність французького постмодернізму випадало б виявити більш виразно та послідовно. По-перше, це контекст класичної німецької філософії, передусім І. Канта та Г. В. Ф. Гегеля, які систематично досліджували проблему свободи. По-друге, це філософська думка ХХ ст. (найперше Ж. П. Сартр, А. Камю, М. Гайдеггер, К. Ясперс), що виразно вплинула на формування поглядів французьких мислителів.

Нарешті в четвертому розділі дослідниця розгортає аналіз концепцій французького постмодернізму. Тут міститься чимало цікавих спостережень. Звернемо увагу на осмислення праць менш відомих представників французької філософської думки, як А. де Бенуа та Р. Арон. Водночас забракло присутності більш авторитетних мислителів постмодерністського дискурсу, як пізній М. Фуко та Ж. Деррида, дарма що саме їхнє розуміння свободи більшою мірою вплинуло на формування європейської та світової інтелектуальної пропозиції останніх десятиліть. Гадаю, ця перспектива лишається відкритою. Так само, як і перспектива, що спадає на думку при лектурі праці О. Лосик, бо

не була в ній реалізована, а заслуговує на пильну увагу – представити категорію свободи в персоналіях (від Фуко до Ліотара й Деррида). Адже кожен із них – яскрава особистість, а їхні погляди не тільки відмінні, а містять дуже виразний персоналістичний складник, що відповідає індивідуальним преференціям кожного з цих мислителів.

У трактуванні категорії свободи О. Лосик проявляє холодний розум дослідниці й уникає однобічного захоплення предметом своєї студії. Вище вже згадано, що вона свідомо вагомості порушеної в книжці проблематики. Постмодерністське розуміння свободи – це не тільки пропозиція нових значень традиційного філософського поняття, а й піддавання сумніву того, що стало основою європейської інтелектуальної парадигми нашого часу. Тому-то постмодернізм реалізував як імовірні, так і цілком реальні загрози руйнування кордонів філософського мислення та розмивання меж морально-етичних засад сучасного західного світу. У цьому його неоднозначність і межовість чи, можливо, демонічна підступність, як дехто вважає: замість обґрунтування плюральності сучасного світу постмодернізм постулював відмову від критеріїв, що обернулася вседозволеністю та балаганом в організації суспільного життя. У цьому постмодерна філософія небезпечно наблизилась до марксизму: замість осмислювати та пояснювати вона спробувала конструювати та вказувати сенси, перетворюючись на ідеологію аморальності й цинізму.

Українська дослідниця також указує на амбівалентну роль постмодернізму щодо досліджуваної проблеми свободи. Вона, зокрема, пише: “Як чільна настанова повоєнного Заходу, свобода чинить вплив на реформування публічного простору, а в його межах – і політичних та громадських досвідів, пов’язаних із свідомим індивідуальним і колективним само здійсненням. <...> З одного боку, свобода як універсальна цінність спрямовує до миру та демократично-ліберальної сучасності, залишаючись базовою опорою у міжлюдських і міжнародних відносинах, а з другого – інтерпретація свободи може ставати центральним

¹ Див.: *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки / Пер. з фр. В. Шовкун. – Київ: Основи, 1998. – С. 78.

стрижнем нової космополітичної диктатури та вирівняння національних, расових, релігійних, ґендерних та інших відмінностей, перетворюючись у небезпечне, невідповідне й часто надумане бачення людської природи” (с. 270). Власне кажучи, практика ХХІ ст. переконливо свідчить, що постмодерністська філософія не тільки справила продуктивний вплив на кондицію суспільного життя, а й призвела до численних девіацій, толеруючи або й виправдовуючи їх. Приклади міжнародного тероризму, гібридних конфліктів, чкі іноді переростають у відкриті війни (як-от та, що точиться нині на Сході України), надто переконливі, щоб на них не зважати. Водночас ідеологічно ці явища тісно пов'язані з постмодерністськими засадами свободи, плюральності, дисканонізації та дезієрархізації в цивілізаційно-культурному просторі.

Що більше, маємо певні підстави говорити про поразку постмодерністського проекту влаштування світу. Принаймні з української перспективи, якщо апріорно прийняти факт поширення цього проекту на наших теренах та абстрагуватись від аргументів включеності/невключеності, зануреності/незануреності України в постмодернізм (дискусії з цього питання тривають, і авторка монографії відстежує їх у п. 1.2.5). Мілітарна дійсність, яка стала доконаним фактом в Україні 2014 – 2017 рр., схиляє до висновку, що ідеї множинності й рівновартості різних пропозицій (ідеологій, релігій, цінностей) досягли свого абсурдного тупика, перетворюючись у предмет примітивних пропагандистських маніпуляцій. Досить було наївно повірити в західну ліберальну пропозицію, як довелося отямитись у ситуації з новими жорсткими домінантами, що їх диктує саме життя. Для України таким шоком цивілізаційного розвитку стала війна на Донбасі, що перекреслила (принаймні, для багатьох, зокрема й провідних інтелектуалів) привабливість постмодерністських ідей.

Топос війни, вживлений у свідомість, спонукає повертатись до мислення в категоріях “або/або”, а не “і/і”, як навчали постмодерністи.

Характерно, що в тексті рецензованої роботи значне місце відведено літературознавству та літературі. Це цілком виправдано, адже французькі вчені не були “чистими” філософами, проте охоче вдавалися до аналізу художньої літератури або й будували на її матеріалі свої провідні ідеї. Коли йдеться про дискусії довкола постмодернізму, то авторка також покликається на праці літературознавців – Т. Гудорової, М. Павлишина та ін., доречно залучаючи український інтелектуальний дискурс до масштабної метатеоретичної дискусії. Із цього погляду монографія О. Лосик була б корисною лектурою для літературознавців, зокрема для тих, хто досліджує сучасну добу в розвитку словесного мистецтва.

Ширша розмова про постмодернізм, точніше прискіпливий аналіз його доктрин і практик, а також достеменна ревізія їх у світлі сьогоденних реалій – на часі. Утім це вже тема іншої наукової праці. Що ж стосується рецензованої монографії, то слід зазначити, що її авторка достойно впоралась із поставленими завданнями. На користь праці Орести Лосик свідчить її виразно артикульована проблематика та логічна структура. І не остання річ, коли йдеться про наукову працю – чіткість та зрозумілість основних ідей, виробленість стилю та коректність вживаної термінології. Монографія “Феномен свободи і французький постмодернізм” є добрим причинком міждисциплінарної наукової дискусії про значення постмодернізму та його уроки для сьогодення – не тільки в науці та культурі, що більш досяжні й легше піддаються інтелектуальній рефлексії, а й у суспільній практиці ХХІ ст., у якій натужно виробляються нові програми порозуміння, співпраці чи просто-таки цивілізаційного консенсусу різних систем і сил.

*Ярослав Поліщук
м. Познань*

Отримано 18 вересня 2017 р.